

РЕЦЕНЗІЇ

ЛЕОНІД КОГАН

Steffler, Reinhard. Die deutsche Feuerwehr und ihre Helfer als Teil der Etappensicherung in der Ukraine 1941 bis 1943. – Dessau: Machtwortverlag, 2017. – 222 s.

Автор книги Райнгард Штеффлер працює пожежником у м. Лейпцигу, у вільний від роботи час досліджує історію протипожежної оборони. Він є автором кількох книг про дії пожежників під час бомбардувань Лейпцига в роки Другої світової війни, аварій дослідного реактора в Лейпцигу (1942 р.), а також на Чорнобильській та Фукусімській АЕС. Вісім

років тому, читаючи книгу Ганса Румпфа¹, колишнього генерального інспектора пожежних команд Лейпцига, а згодом – командира 1-го поліцейського полку протипожежної оборони «Саксонія», він дізнався, що цей полк у 1941 р. перебував на території України. На жаль, діяльність німецьких пожежників під час Другої світової війни багато років не привертала уваги істориків. 1976 р. дослідники Йоахім Хаазе і Дітер Ярауш почали збирати матеріал про німецькі

¹ Rumpf H. Der hochrote Hahn. – Darmstadt, 1952.

полки протипожежної оборони, а через десять років побачила світ їхня книга про ці збройні формування². У ній, зокрема, згадано населені пункти України, в яких були дислоковані пожежники полку «Саксонія»: Дрогобич, Львів, Рівне, Пулини³, Житомир, Київ, Харків та ін. У другій частині книги, яка вийшла 1990 р., мова йде про інші полки протипожежної оборони.

Р. Штеффлер у рецензованій книзі використовує документи філії архіву землі Нижня Саксонія в м. Штаде, архіву землі Північний Рейн-Вестфалія в м. Мюнстері, Федерального архіву в м. Людвігсбурзі та ін. Автор розповідає, що 1968 р. Центр розслідувань нацистських злочинів у землі Північний Рейн-Вестфалія при прокуратурі м. Дортмунд намагався встановити причетних до масових страт рівненських євреїв. Серед підозрюваних були військовослужбовці 4-го полку протипожежної оборони «Україна», одну з рот якого разом зі штабом полку було дислоковано в Рівному. Слідчі, які звернулися із запитом до Об'єднання пожежних команд Східної Пруссії, отримали звідти списки військовослужбовців полку. 4-й полк протипожежної оборони «Україна» (далі – полк «Україна») було сформовано у Рівному в листопаді 1941 р. Його командир, штандартенфюрер СС і полковник поліції протипожежної оборони Альфред Фідлер створив 1937 р. школу пожежників у Метгетені – передмісті Кенігсберга. Незабаром після сумнозвісної «Кришталевої ночі» (9–10 листопада 1938 р., коли по всій Німеччині відбулися єврейські погроми) при школі було створено концентраційний трудовий табір для кенігсберзьких євреїв, яких примушували копати землю для створення пожежних водойм, чистити тротуари зубними щітками тощо. Після нападу Німеччини на Радянський Союз до Рівного прибув передовий загін, який упродовж кількох місяців створював матеріальну базу для майбутнього полку «Україна», проводив набір місцевих добровольців до кавалерійських ескадронів, куди були також мобілізовані учні згаданої вище школи пожежників. Відомо також про перебування цих ескадронів у Звягелі (Новограді-Волинському) та Києві в серпні – жовтні 1941 р. Потім вони увійшли до складу полку «Україна». У травні

² Haase Jo., Jarausach D. Die Feuerwehr-Regimenter im Zweiten Weltkrieg. Das Feuerweherschutzpolizei-Regiment „Sachsen“. Referat Nr. 14. – Stuttgart: Vereinigung zur Förderung des Deutschen Brandschutzes e. V., 1986.

³ Райцентр Житомирської області, 1935 р. перейменованний на Червоноармійськ, від 2016 р. – знову Пулини.

1942 р. полк перейшов у підпорядкування головнокомандувача СС і поліції в Україні, а наприкінці цього ж року більшу його частину передали у розпорядження служби забезпечення райхскомісаріата Україна. Одне з відділень полку у складі 40 чоловіків разом зі школою пожежників розміщувалося на території рівненського гетто.

Слідство проти колишніх військовослужбовців полку «Україна» тривало близько шести місяців, було допитано кілька осіб. Деякі з них, відповідаючи на запитання щодо ліквідації рівненського гетто в 1942 р., казали, що нічого не бачили і не чули. Інші визнали, що бачили або чули про розстріли, але заперечували власну участь у них. Колишній командир відділення розповів, що командир полку Фідлер наказував йому залучити підлеглих до проведення цієї акції, але, вивівши своє відділення за межі міста на дводенні тренування, він ухилився від неї. Проте інший допитуваний заперечив факт переміщення відділення на тренування. Р. Штеффлер висловлював своє здивування тим, що слідчі не звернули уваги на ці суперечності. Також не було спроб знайти та опитати свідків, які проживали на території Радянського Союзу. Довести участь відділення у злочинах щодо єврейського населення не вдалося, і справу закрили.

За даними автора, 1941 р. в Україні перебувала ще одна військова частина німецьких пожежників – 1-й поліцейський полк проти-пожежної оборони «Саксонія» (далі – полк «Саксонія»). Він був сформований наприкінці 1939 р. із професійних і добровільних пожежних команд Лейпцига та деяких інших міст. 1940 р. військовослужбовці полку гасили пожежі, що виникали внаслідок бойових дій на території Нідерландів і Франції. У червні 1941 р. полк передислоковано до Кракова. Із його 2-го відділення було створено групу «Ост», яка підлягала безпосередньо головнокомандувачу СС і поліції регіону «Південь». До складу її увійшли 3-тя та 5-та роти, а також штаб відділення. 2 липня група «Ост» полку «Саксонія» прибула до Дрогобича, де гасила пожежу на нафтопромислі. Подальшими місцями перебування групи «Ост» були: Львів (від 16 липня; протипожежна охорона), Рівне (22 липня – 7 серпня; гасіння великої пожежі на одному з цукрових заводів), Пулини (8 серпня – 23 вересня; поліцейські функції, боротьба з партизанами). У Пулинах стояли 5-та рота (її командир 13 серпня став ортенкомендантом), два взводи 3-ї роти, штаб і ешелон 2-го відділення, а в Житомирі – один взвод 3-ї роти і штаб полку «Саксонія».

У деяких німецьких джерелах згадуються нова Пулинська середня школа і клуб як місця дислокації військовослужбовців групи «Ост». У серпні – вересні 1941 р. 3-тя рота охороняла дерев'яні мости в Горностайполі, Кременчуці та Дніпропетровську, 1 вересня частина 5-ї роти виїжджала до Фастова для гасіння пожежі на військовому складі. Від 24 вересня до 12 жовтня група «Ост» перебувала в Києві, займаючись ліквідацією великих пожеж, що виникли внаслідок вибухів у центрі міста. 13 жовтня вона рушила далі на схід, від 30 жовтня до 21 грудня розміщувалася в Харкові, де разом із місцевими пожежними командами гасила чисельні пожежі, після чого була передислокована на територію Німеччини.

Як повідомляє Р. Штеффлер, 1981 р. надійшов офіційний лист із Радянського Союзу до правоохоронних органів Німеччини з інформацією про проживання в цій країні колишнього поліцейського Пулинської допоміжної поліції Ф., котрого підозрювали у скоєнні злочинів щодо місцевих євреїв наприкінці літа – на початку осені 1941 р. Перед Центром розслідувань нацистських злочинів у м. Людвігсбурзі постала проблема щодо ідентифікації населеного пункту. Річ у тім, що в радянських документах він названий Червоноармійськом (іноді російською – Красноармейск), але на військових німецьких мапах такої географічної назви немає. З великими труднощами вдалося встановити, що Червоноармійськ розташований між Новоградом-Волинським і Житомиром, а до 1935 р. та під час німецької окупації він мав назву Пулини. Коли стало відомо, що Ф. проживає в м. Фердені, справу проти нього відкрила прокуратура цього міста. Ф., зокрема, повідомив, що добровільно пішов служити в допоміжну поліцію, охороняв міст за межами Пулин, але не причетний до вбивства місцевих євреїв. Його та інших фольксдойче в Пулинах зареєстрували німці у чорній уніформі без знаків розрізнення. Слідство часто переривалося через поганий стан здоров'я звинувачуваного і було припинено після його смерті в 1993 р. Також не вдалося встановити, яка німецька частина створила пулинську ортскомендатуру.

До справи Ф. були залучені протоколи допиту 1980 р. свідків, які під час війни проживали в Пулинах. Допитані свідки показали, що незабаром після захоплення селища німецькими військами тут було створено допоміжну поліцію, куди добровільно вступили на службу близько 30 місцевих жителів. У серпні 1941 р. у центрі се-

лища було створено гетто, до якого допоміжна поліція зіграла кілька сотень євреїв із Пулин та навколишніх сіл. Їх поселили у маленьких будиночках по вул. Воровського, по 35–40 осіб у кожному. Щодня чоловіків, жінок і підлітків посилали на примусові роботи: копати ями, чистити стічні канаби та ін. Через деякий час 60–85 євреїв чоловічої статі віком від 14 років і старше повезли на 3–4 вантажівках до урочища Лиса Гора, на захід від с. Ягодинка. Розстріл здійснювали німецькі солдати в чорній уніформі. Наприкінці вересня або на початку жовтня 1941 р. у колишньому будинку районної міліції зібрали близько 300 жінок і дітей. Щоб запобігти небажаним ексцесам, було оголошено, що їх поведуть до станції Курне, а потім відправлять до Палестини. Наступного ранку поліцейські вишикували в'язнів у колону й повели за межі селища. Тих, хто не міг іти, везли вантажівкою. Біля с. Ягодинка приреченим наказали повернути праворуч. В урочищі Лиса Гора, неподалік від місця розстрілу євреїв-чоловіків, була ще одна яма, яку викопали військовополонені. Біля неї допоміжна поліція розстріляла в'язнів пулинського гетто – жінок із дітьми. Один зі свідків, який брав участь у перепохованні жертв у 1965 р., розповів, що під час ексгумації погил налічили 245 цілих черепів.

Р. Штеффлер цитує уривки з книги очевидця подій Марка Мешка, якому вдалося разом зі своєю матір'ю і братом пережити пулинську трагедію⁴. М. Мешок, зокрема, розповідає про табір радянських військовополонених біля с. Ягодинка, створення пулинського гетто, арешт євреїв-чоловіків, їх утримання в будинку колишнього виконкому, який займала допоміжна поліція, та розстріл у липні 1941 р. в урочищі Лиса Гора, вбивства німців за допомогою душоубки, ліквідацію гетто 27 грудня 1941 р., перепоховання жертв на єврейському кладовищі в 1965 р. В книзі згадуються ортскомендант Буш, місцеві поліцейські Рижук і Павловський, праведники Микола Фрічер і Петро Піскун. Щодо деяких епізодів Р. Штеффлер має сумніви. Наприклад, згадка про чорну уніформу допоміжної поліції не відповідає дійсності, тому що остання в 1941 р. носила цивільний одяг (але таку уніформу могли мати німецькі стрільці). Вказаний М. Мешком час розстрілів не збігається з показаннями інших свідків, у яких також немає жодної згадки про душоубку.

⁴ *Мешок М. Не забуду! Не прошу!* – Тель-Авив, 2005.

Автор також висловлює сумнів щодо інформації про участь полку «Саксонія» в боротьбі з партизанами у серпні – вересні 1941 р., оскільки на той час партизанів на Пулинщині ще не було. На його думку, військовослужбовці полку брали участь у формуванні пулинської допоміжної поліції, створенні гетто та розстрілі євреїв-чоловіків улітку 1941 р. Це припущення він підкріплює тим, що група «Ост» полку «Саксонія» була на той час у Пулинах єдиною німецькою частиною, перебування якої документально підтверджено. Щоправда, існує також інформація про розміщення в Пулинах посту таємної польової поліції (ГФП), однак остання була малочисельною (не більше ніж 8 осіб) і прибула на місце найвірогідніше вже після передислокації полку «Саксонія» (про неї немає жодної згадки у воєнному щоденнику 5-ї роти). Р. Штеффлер також звертає увагу на те, що літню уніформу військовослужбовців полку «Саксонія» сіро-зеленого кольору незнавцеві важко було відрізнити від уніформи Вермахту та поліції охорони порядку. Але під час ліквідації пожеж вони передосягалися в чорну уніформу.

Р. Штеффлер не виключає можливості участі згадуваного раніше передового загону майбутнього полку «Україна» в розстрілах пулинських євреїв разом із пожежниками полку «Саксонія». На користь цього припущення свідчить той факт, що кавалеристи загону були дислоковані неподалік від місця подій і також носили чорну уніформу. Наприкінці вересня 1941 р. начальник німецького гарнізону в Києві викликав до себе офіцера полку «Саксонія», котрий мусив дати пояснення щодо «мерзенних вчинків», які нібито здійснили військовослужбовці полку. Як виявилось, насправді йшлося про передовий загін однієї частини протипожежної оборони, яку тоді формували. Неважко здогадатися, що це мав бути передовий загін полку «Україна». Якщо участь полку «Саксонія» в ліквідації пожеж у Києві документально підтверджено, то цього не можна сказати про передовий загін полку «Україна». Тому постає запитання: чим же власне займався цей загін в окупованому Києві? На жаль, через брак прямих доказів багато питань залишається без відповідей.

Книга Р. Штеффлера показує, що німецькі пожежники в окупованій Україні не лише виконували свої професійні обов'язки, а й, вірогідно, робили свій внесок у справу «остаточного розв'язання єврейського питання».